

Zápisky z cesty na Krym

Na některých místech oblíbeného sovětského letoviska jako by se **zastavil čas**: těžko tu poznat, že komunismus už padl

Krym byl odedávna **otevřen vlivům** z širokého okolí, dnes však již z této otevřenosti mnoho nezbylo. Cestovatele z Česka tu zaujme zejména přežívání vztahů a symbolů z let sovětského režimu.

STANISLAV KOMÁREK
biolog a filozof

Cesta na Krym po souši je z jakéhokoli směru dlouhá. Jiho-ruská step, táhnoucí se od Dobrudži přes deltu Dunaje podél Černého moře dál, je překvapivě stejná na obrovských vzdálenostech. Na jaře krásně rozkvetlá a po většinu roku vyprahlá a spasená. Zachovala se ale jen v malých fragmentech: na většině plochy se rozkládají nekonečná pšeničná, kukuřičná a slunečnicová pole, sem tam nějaký uměle vysázený akátový či pajasanový lesík či pás, plný havraních hnízd nízkou nad hlavou.

Místy přechází krajina náhle v bažiny při březích říčních ústí – limanů – či sladkovodních nebo více či méně slaných jezer. V takové krajíně, kde se kdysi proplétala turecká a ruská zájmová zóna a kde spoře se vyskytující lišky a divoké kočky dávaly dobrou noc, náhle stojí nejkosmopolitnější město celé širé Rusi, Oděsa.

Vzpomínky na ruskou ruletu

Její historie není nijak dlouhá – teprve roku 1789 dobytí legendární knižce Potěmkín nevelkou tureckou pevností Hadžibej a na jejím místě začala vznikat město, které nemělo v celém impériu rovného v otevřenosti světu. Šlo koneckonců o nejvýznamnější „jižní“ přístav a po Petrohradu s Moskvou i třetí největší město. Postupně zde „přistávali“ kozáci a kupci, Židé, Řekové, Arméni, Gruzini, Bulhaři, Albánci, sektáři, disidenti, renegáti, marxisté a kdoví kdo ještě. Zvláště Židů bylo mnoho, při sčítání v roce 1897 uvedla více než třetina obyvatel jidiš jako obcovací jazyk a tvrdí se, že tradiční oděský smysl pro humor má své kořeny právě zde.

V Oděse se narodili i Kameněv a Babel, a ačkoliv v městě, za poslední války okupovaném a spravovaném Rumuny, židovská komunita padla za obět vyvraždění, opět se přistěhovalcům obnovila – taxikář si mi trpce stěžoval, že opět „sedí na teplých místech“. Oděsa sama je krásná a její centrum působí v širé stepi jako dobře dochovaná oáza středoevropského stavebnictví 19. století s operou, jen o málo menší vídeňské. Oděsa ale tvořila i tradiční centrum ruského podsvětí, hostící výkvět galerie a dnes také bránu pro šíření viru HIV na Ukrajinu. Agilní dívky i chlapi, vyrážející po setmění do ulic, nechávají oživit vzpomínky na tradici ruské rulety.

Ověněné sochy padlého božstva

Krym je v běžném povědomí zalesněný, zelený, hornatý a skalnatý. To však zahrnuje stěží třetinu jeho plochy na jižním okraji – celý sever je zcela plochý, čímsi připomíná například Azerbájdžán: je to krajina skoro beze stromů s ostrým rozhraním stepí, bažin a limanů; s pruhy silnice, železnice, elektrického vedení a různých potrubí a s nekonečnými betonovými ploty. Plytvavá a brutálně technicistní civilizace, založená na drsné exploataci zdrojů s vojenskými rysy, jedním vynuceným komunikačním jazykem a potlačováním náboženských a národních světybností, se ostatně formovala už za cara.

Sovětský systém pokrýl zemi ještě důkladněji takovouto řídkou sítí bazální kulturnosti či bazální nekulturnosti, od Karpat až po Sachalin. Je ostatně pozoruhodné, kolik z něj i po jeho pádu zůstalo. Ověněné sochy bradatého trpaslíka Vladimíra Iljiče lze posud vidět v někdejší slávě, počet čtenářů starého božstva sice značně klesl, ale těch, kdo mu podkuřují kadidlem, je stále ještě překvapivě dost.

V krymské Feodosiji ostatně žil i Iljičův bratr Dimitrij, lékař. Svraskalí hrdinové z Velké vlastenecké války stále mávají z plátek, všude se vzpomíná na někdejší slávu a vítězství – nevládl ruský komunismus přece jen v souhlasu s částí obyvatelstva a jejich snem o moci a velkoleposti? Možná k tomu přispívá i bytostný a vypjatý ruský idealismus typu: „Sovětskij sojuz javljajetsja sámym lúčšim gosudarstvom v mire!“

Zejména v Sevastopolu jako by se zastavil čas a máloco nechává poznat, že se ne-

nacházíme v éře komunismu – „tabule cti“, běžné oslovení „továřišče!“, nápisy typu „Směrt fašistam!“ či „Slavá pokoleniju pobědítelj!“ vyvolávají nevěřící údiv z rezervace, lemované bílými neoklasicistními budovami a zástupem válečných lodí a ponorek na kotvách.

I bábuška, povýšená a pedantsky prodávající vstupenky na panorama sevastopolské bitvy, jako by byla třicet let někde u ledu. Stnulá hierarchie se dosud drží: „Gdě stáršij?“ zní obvyklá otázka. Vzpomínky na minulost se proplétají s jednou zásadní inovací: opravou a znovuvýstavbou pravoslavných kostelů, třeba právě chrámu ve zříceninách starověkého Chersonésu, kde za mlada podnikli misii k Chazarům „naši“ Cyril a Metoděj a kde byl pokřtěn svatý Vladimír. Přivezl jsem si nahrávky ruských pravoslavných chorálů, úžasné krásných a k slzám dojmajících. Jak jen stará Rus z jednoho konce vylučovala takovouto nádheru a z druhého útlač, krutost a pletichy!

Ďáblova řiviera

Jižní Krym je zcela jiný – ač jeho hory nejsou v absolutní hodnotě vysoké (nejvyšší vrchol Roman Koš má 1545 m), jsou velice strmé, romantické a skalnaté a k moři spadají neobyčejně zprudka. Krymské lesy, spojující jakýmsi způsobem ty karpatské s kavkazskými, připomínají svými stromy i bylinným podrostem tak nejspíš naši Pálavu či bulharskou Starou planinu – jejich jarní aspekt s všeobecným rozkvětaním je okouzující (k mému překvapení byla krymská vegetace v květnu 2011 asi dva týdny zpožděná za Prahou). V jižní části Krymu není prakticky zemědělství, jen něco vinné a ovocných sadů s jabloněmi a broskvoněmi.

Ruský a sovětský hlad po teple, subtropice a Středomoří doznával na Krymu svého naplnění, byl řečnické a srovnání

Ověněné sochy bradatého trpaslíka Vladimíra Iljiče lze posud vidět v někdejší slávě, počet čtenářů starého božstva sice značně klesl, ale těch, kdo mu podkuřují kadidlem, je stále ještě překvapivě dost

”

s Nice chabého (Churchill, který vedl jednání ve vile Livadija za největších veder, nátlaku a sledování, nazval Krym „Ďáblovou řivierou“). Jakous takous iluzi Středomoří vyvolávají vysázené rozmarýny, vavříny, fíkovníky, olivy, pinie, cedry, cypřiše a čínské palmy (*Trachycarpus fortunei*), na citrusy či palmy datlové je tu přece jen příliš zima. Všude jsou sešlá carská a zejména komunistická letoviska ve všech možných stádiích rozpadu či skomírání – v Jaltě na hlavní kolonádě je dojem staré slávy ještě silný, vzdálenější části pobřeží s rozpadlými schodišti a balustrádami, zpustlými parky, toulavými psy a sešlými opilci vypadají už méně optimisticky – tu a tam je za ostnatým drátem, hlavněmi karabin a vrčením vlčáků hnízdo nových pánů, mafiózních bossů.

Krym, s Ukrajinou spojený jen úzkou šíjí a dnes obývaný převážně etnickými Rusy, má rozsáhlou autonomii, ale stejně jako na Ukrajině se tamní politické i hospodářské poměry mění jen zvolna – celek připomíná tak léta 1993–1995 u nás. Postsovětské poměry se po dvaceti letech drží dosud houževnatě a soudruh direktor jednoho

z letovisek, s nímž jsem jednal, jako by utekl až 1783 za vlády Kateřiny Veliké. Předtím zde Slované nikdy nebyvali, a pokud, nejspíše jako otroci. Už za antických dob bylo pobřeží kolonizováno četnými řeckými osadami, na které podnes upomínají jména měst, pokud nejsou ovšem tatarská. Řekové se ostatně na pobřeží udrželi až do nedávné doby, tak jako v Černomoří vůbec (Černé moře, hluboké, studené a chudé na kyslík, se sice dobře hodí k obchodu, méně už k rybaření, zato moře Azovské, velmi mělké, se rybami jen hemží – Rusové to vyjadřují nepěložitelnou slovní hříčkou: „Vody do kolenj, no ryby do chuj!“).

Hlubké, studené, černé

Krym je ostatně ruský teprve krátce, dobyť byl až 1783 za vlády Kateřiny Veliké. Předtím zde Slované nikdy nebyvali, a pokud, nejspíše jako otroci. Už za antických dob bylo pobřeží kolonizováno četnými řeckými osadami, na které podnes upomínají jména měst, pokud nejsou ovšem tatarská. Řekové se ostatně na pobřeží udrželi až do nedávné doby, tak jako v Černomoří vůbec (Černé moře, hluboké, studené a chudé na kyslík, se sice dobře hodí k obchodu, méně už k rybaření, zato moře Azovské, velmi mělké, se rybami jen hemží – Rusové to vyjadřují nepěložitelnou slovní hříčkou: „Vody do kolenj, no ryby do chuj!“).

Vnitrozemí bylo rejdíštem Skytů, později i Hunů a Chazarů, turkického kmene, který nakonec konvertoval k judaismu. Z nich a Pečeněhů údajně vznikli Karaimové, turkické etnikum z kipčacké jazykové skupiny (patří k ní i krymští Tataři, Kumyci či Karačajevo-Balkarci), vyznávající judaismus a písničnickým písmem, jehož kulturním centrem je tzv. Velká a Malá Kenaša v krymské Jevpatorii (krom nich byli na Krymu i „obyčejní“ Židé). Dnes čítají Karaimové jen asi dva tisíce duší, ale počátkem dvacátého století jich bylo ke dvaceti tisícům a jejich komunity byly i v Litvě, na Bílé Rusi a v řadě velkých ruských měst.

Obývali i dnes opuštěné horské město Čufut Kale („Židovská pevnost“) v krymském vnitrozemí. Karaimové se liší v některých věroučných detailech, např. neuznávají Talmud a používají i překlad Starého zákona do

vlastního jazyka – podotkneme, že Boha označují slovem Ten'ri – tak Mongolové tradičně nazývají zbožněné „Modré nebe“. Za nacistické okupace Krymu nebyli Karaimové, povoláním většinou obchodníci, jakožto „nesemité“ pronásledováni ani vražděni.

Málo známo je, že na Krymu po staletí sídlili Ostrogótové, germánský kmen, který se zde usadil asi ve 4. století a jehož jazyk je dobře znám z překladu Nového zákona pořízeného biskupem Wulfilou. Pro dnešní mluvčí germánských jazyků je ostrogótská stěží srozumitelná, např. chléb se nazýval *chleif*. Jednotlivé Ostrogóty ještě dlouho do středověku potkávali janovští kupci, a jaké bylo podivení habsburského vyslance v Istanbulu Busbeqa (1522–1592). Vlámka, když u osmanského dvora potkal dvojici poslů z Krymu vyřizující daňové nedoplatky, Ostrogóta, který však už svou mateřštinu zapomněl, a Řeka, který ji uměl plynule. Udivený humanistický vzdělanec, který nečekaně potkal bratra-Germána tak daleko, sestavil slovník asi sta slov, poslední to stopu po Ostrogótech.

Ani carevna, ani bolševik

Krymští Tataři, nejdůležitější obyvatelé místa v nové době, přišli zhruba ve 14. století, kdy se tu usadil poražený vládce Zlaté hordy, v 15. století ustanovil Krymský chanát s centrem v Čufut Kale a později v Bachčesaraji („Palác v zahradě“), který se stal vazalským státem Osmanské říše. Dnešní krymští Tataři, jichž zde lze opět vidět dost, jsou typově různí, od čistě „mongolských“ obličejů po zcela „ruské“ se spoustou přechodů, jazyk, který se podobá osmanské turečtině asi jako řečnické srbština češtině, však plynule ovládají už jen málokterí, byt určitě národní obrození je opět v pohybu.

Hmotná kultura a stavebnictví krymských Tatarů jsou sotva rozeznatelné od osmanskotureckých, chánský palác v Bachčesaraji, který nechala Kateřina Veliká při své cestě na Krym roku 1783 ušetřit – většinu ostatních paláců a měšť nechala zbořit – vypadá ve srovnání s istanbulskými památkami jako dvorec okresního formátu.

Někdejší komunistická letoviska s rozpadlými schodišti, zpustlými parky, toulavými psy a opilci moc optimisticky nevypadají

”

V roce 1820 zde pobýval i Puškin a prohlížel si mimo jiné známou bachčesarajskou fontánu, svérázná dílo umělce Omera pro nešťastně zamilovaného posledního chána Geraje. Tento objekt vypadá značně jinak, než by si jej malovala fantazie čtenáře známé Puškinovy poemy: je vlastně produktem sířijské mystiky, nárazkou na koránový výrok, že Alláh „stvořil člověka z kapky přilnavé“ – na tesané mramorové desce vertikálně položené složitým systémem putují kapky, neží skápnou definitivně. Je pozoruhodné, že nenápadný objekt, který by normálně zajímal pár kunsthistoriků, je-li dostatečně obalen tradicí a literární slávou, se neodvážá zničit ani mocná čarice, ani bolševik.

Konec Hedvábné stezky

Na Krymu je, či možná spíše byla, i česká ves Bohemka (dnes Lobanovo) poblíž Džankoje na severu poloostrova. Sám jsem ji neviděl, ale asi dvě stě starších obyvatel prý stále umí poněkud česky – jejich předkové se sem vystěhovali v šedesátých letech 19. století. Oblast je ostatně na cizokrajné vesnici bohatá – u ukrajinského Chersonu je třeba švédská osada Zmijivka.

Obecně také není příliš známo, kolik měli v Černomoří a na Krymu zejména ve středověku osad italských kupců, hlavně Janované, méně Benáťčané. Sudak s pěkně zachovanou janovskou pevností byl konečnou stanicí Hedvábné stezky, po níž se ojedinele Italové typu Marca Pola dostávali až do Číny. Z Krymu vyšla i největší morová epidemie v Evropě, která skosila prý kolem 70 milionů lidí – když v roce 1348 obléhal chán Žanybek Feodosiji, metal do města mrtvol zemřelých morem a Janované pak zavlekli nákazu do Itálie.

Krym byl ostatně místo pohnuté, bohaté na válečné konflikty a bitvy. Kromě Krymské války, zobrazené třeba v Tolstého Sevastopolských povídkách, i poslední světové. Snad proto, že vlastnit jej stojí za to.

